

„Kertész az egyház veteményeskertjében” A 16. századi szász iskolarendszer mint analógia a magyar számára

Ne számíthatok valamiféle szakállas tanulmányra. Azt majd ti fogjátok megírni az alapján, amit én most itt előhozok. Ami alább következik, annak sokkal több köze van a forrásismertetéshez, mint valamiféle mélyen szántó elemzéshez. Átnézünk a kerítésen a szomszéd portájára, és megnézzük, hogyan alakult ki és erősödött meg a tanítómesteri hivatal az erdélyi szászoknál. A 16. századi köz- és részszinati végzéseket tekintettem át, és fordítottam le azoknak az oktatással és a tanítómester feladatkörével foglalkozó részeit.¹ Meggyőződésem, hogy az erdélyi magyar közoktatás hasonló nyomon haladt. Sajnos ebből a századból nincs ilyen részletes forrásunk az erdélyi magyar protestáns/református tanítómesteri hivatal kialakulására és fejlődésére nézve, ezért meg kell elégednünk az analógiákkal. Továbbá szinte biztos, hogy az iskolák szervezésében az erdélyi szászok is és magyarok is Németország tanítómesterének, Melanchthon Fülöpnek a nyomdokain haladnak. Álljon hát itt Melanchthon 1543-ban írt traktátusának (*De conjunctione scholarum*) részlete az iskolák és az egyház ösz-

* Buzogány Dezső (Szederjes, Maros megye, 1957.) Elemi és középfokú iskoláit szülőfalujában és Segesváron végezte. 1981-ben fejezte be teológiai tanulmányait a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben. Tíz év lelkészi szolgálat után (Nyárádselye, Ádámos), 1990 őszétől oktatja az erdélyi protestáns egyháztörténetet és latin nyelvet kolozsvári protestáns teológián. Doktori fokozatot 1992-ben nyert Budapesten egyetemes egyháztörténetből (Melanchthon úrvacsoratanának történeti fejlődése). 2005-ben Seoulban vendégtanár, 2006 nyarán Oxfordba hívták doktori vizsgálóbizottsági tagnak. Előadásokat tartott az Amerikai Egyesült Államokban, Dél-Koreában, Hollandiában, Magyarországon, Németországban, Svédországban, Svájcban. Az 1992–93. egyetemi évben doktorátus utáni kutatóprogramon vett részt az Egyesült Államokban. Elindított és szerkeszt három sorozatot, amelyekben egy évtized alatt csaknem 30 kötet látott napvilágot: Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek – EREF (feldolgozó szakirodalom, 18 kötet) és Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok – EREA (forráskiadvány, 8 kötet), *Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania* – FoRET (forráskiadvány, 3 kötet).

¹ Forrás: *Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts*. [szerk. Martin Armgart és Karin Meese]. Mohr Seibeck 2012. [A továbbiakban: *Kirchenordnungen*]

szekapcsolásának a szükségességéről és áldásról. Hosszú fejtegetések után ezzel fejezi be a doktori iskolában elmondott beszédét: Mert ahogyan egyetlen közösség sem virágzik, sőt hosszú ideig fenn sem maradhat [oktatás nélkül], úgy nélküle a polgári és az iskolai igazgatás is széthull és szertefoszlik a köztársaság nagy kárára. Védjék hát meg az iskolai rendet a fejedelmek és a városok, éltsessék, óvják, bőkezűségükkel támogassák, sőt virágoztassák fel. Az iskola pedig tisztelje, gyarapítsa, díszítse és dicsérje a fejedelmeket és a városokat. Szolgálja az udvart is és a szenátust is, és a fővezért is, de elsősorban az egyházat, derék, hasznos, a tudományban jól felkészült és az istenfélelemben kiemelkedő szolgálkkal. Erre az összefogásra áldását adja Isten. Kérem hát Istent, hogy tartsa meg a nagy világ hatalmas zűrzavarában az egyház maradékát, és a hittudományt őrizze meg ezen az Akadémián is és máson is.² De jöjjünk haza Wittenbergből.

Reformatio Ecclesiarum Saxonicarum in Transylvania, 1547

Ennek a 10. pontja foglalkozik az iskolákkal. Valójában Honterusnak a *Reformatio Coronensis* című munkájából átvett és pontokba szedett szövegéről van szó (lásd *De scholis* fejezetet), csak elhagyták az utolsó mondatát, amelyben könyvtár felállításáról értekeznek, s ajánlja, hogy abban kapjanak helyet a klasszikus szerzők művei, de mellettük teológiai, orvosi, jogi szakkönyvek is.

1. A 10. pont első cikke így szól: a kertek gondozásához hozzátartozik a fiatal fák ültetése, hogy a kiöregedettek helyébe újak kerüljenek, így régi nagyjaink igen fontosnak tartották az ifjúság nevelését, hogy a közjó hasznára jól képzett szolgálk vezessék az egyházakat. Ezért közpénzen mindenütt iskolákat alapítottak, amelyek viszont a mai viszontagságos és zavaros közállapotok miatt,³ nem kevésbé a kegyesség és istenfélelem ellenségei okán elhagyatott és lepusztult állapotba kerültek.⁴

2. Hogy ez a rossz tovább ne gyűrűzzék, minden erővel azon kell lenni, hogy a tanuló ifjúság hasznára – a városokban alakult osztályok száma szerint – rendes

² Corpus Reformatorem, 11, 617–618.

³ Honterus itt az 1526–38 közötti magyar beháborúra, és a 40-es évek derekáig tartó magyarországi török hódításokra gondolhatott.

⁴ Quemadmodum in hortorum cultu requiritur assidua plantatio arbuscularum, ut antiquis deficientibus subinde in locum succedant recentiores, sic ad conservationem religionis maiores nostri imprimis necessariam iudicaverunt institutionem iuventutis, quae ad communem rerum publicarum utilitatem educata ecclesiae ministris rite praeesse possit. Ideoque publicis impensis scholas ubique constituerunt, quae hactenus iniuria turbulentissimorum temporum et negligentia inimicorum pietatis desolatae ad nihilum pene redactae sunt. Kirchenordnungen, 216.

tanárok (*ordinarii praeceptores*) álljanak szolgálatba, akik tisztes közjuttatást kapjanak, hogy ne kelljen kizárnia a szegény diákokat, és ingyen oktassák a nyelvek és a hasznos tudományok alapjait, hacsak valaki nem akarja gyermekeit magántanítóra bízni saját költségén.⁵

3. Továbbá jó lenne, ha az elemi iskolák Erdély-szerte visszaállítanák megfelelő formára a támogatási rendszert, és az iskolák élére alkalmas rektorokat állítanának mindenütt; ezek pedig ne csak a szokásos egyházi énekelésről gondoskodjanak, hanem oktassák az ifjaknak a tudományokat, és gyakoroltassák velük az istenfélelmet, hogy hazánk, számtalan ellenség között, Isten kegyelmét megtapasztalva, a tudatlanság miatt soha se süllyedjen istentelen pogányságba, ha már a Magisztrátus, akinek ez lenne a feladata, kötelességét elhanyagolja.⁶

4. Miután vidéken a legtöbb iskolamester nem képes az elemi ismereteknél többre megtanítani a gyermekeket, mindenképpen megérné, hogy ha már a diákok elsajátítottak bizonyos alapismereteket, de diáktársaik miatt egyesek nem fejlődhetnek tovább, ezeket az értelmesebb gyermekeket a helyi egyházközség lelkészének a biztatására elküldenék városi iskolába, hogy ott a haza javára jobban kiképezhessék őket. Eltartásukról közösségük gondoskodjék, képesség szerint. Ha az iskolák befogadóképessége nem elég, alakítsák át oktatási célra a kolostorok épületeit, merthogy ezeket eredetileg erre a célra építették.⁷

5. Iskolamestert senki se fogadjon fel az esperes és a helyi lelkész beleegyezése nélkül, csak ha alkalmas és hasznos a közösségnek; ha pedig hanyag, senki magánember ne marassza. A rektor szorgalmasan irányítsa munkatársait [a kolla-

⁵ Ne itaque id malum latius serpat, quatenus fieri potuit, diligenter provisum est studiosae iuventuti, ut in civitatibus iuxta numerum classium ordinarii praeceptores habeantur, qui publicis stipendiis contenti, ne quisquam pauperior excludatur, rudimenta linguarum et bonarum artium gratis tradunt, nisi quis liberos suos privatim alicui praeceptorum ad spontaneam remunerationem commendare velit. Kirchenordnung, 216.

⁶ Visum praeterea, ut ludiliterarii per totam Transylvaniam structura et stipendiis in debitam formam restituatur et rectores idonei illi ubique praeficiantur, qui non solum tantum in ecclesiis pro consuetudine curent, verum etiam iuventutem in studiis artium et pietatis exercent, ne quando patria nostra, inter medios hostes gratia dei non incultissima, per incuriam magistratum, ad quos hoc officium pertinet, degeneret in impiam barbariem. Kirchenordnung, 216.

⁷ Quoniam plerique ludirectores in pagis ultra prima rudimenta pueros instituer ac provehere non possunt, operae pretium videtur, ut, postquam principia quaedam studiorum perceperunt, ex quibus apud suos emergere nequeunt, persuasione pastorum ecclesiae iuvenes felicioris ingenii mittantur in aliquam civitatem, ut ad utilitatem patriae perfectius ibidem erudiantur. De sustentatione autem publico pro facultate cuiusque communitatis illis prospiciatur. Ubi scholarum capacitas studiosis non sufficit, monasteria transferantur in eum usum, ad quem primo sunt instituta. Kirchenordnung, 216.

borátorokat]; mindig kísérje figyelemmel őket, és nézzen utánuk, hogy ki-ki jól végezze hivatalát. A rektor fizetését a szenátus biztosítsa, a munkatársakét és az iskolaszolgáét pedig maga a rektor, hogy mindkét testület neki legyen alárendelve.⁸

6. Miután az iskolák fenntartásának és irányításának a gondját a lelkészeknek is vállalniuk kell, ezért ne vonják el a rektort a tanítástól aratás és szüret idején magánmunkára. A rektor pedig, miután megtanította az alapismereteket, ismeresse a tanítványokkal az írás stíluselemeit is. Ezért foglalja össze röviden mindkét nyelv grammatikáját, a dialektikát és a hasonló szabad művészeteket, amit váltakozva tegyen, és ne ragadjon le együgyuan azon tárgy mellett, mert nincs bosszantóbb annál, ha mindig csak káposztát főznek ebédre.⁹

Ugyanaz a fórum rendeli el, hogy az évente megrendezett egyházlátogatásnak gondoskodnia kell arról, hogy az iskolamester szolgálata megújuljon, és hogy legyen tisztességes lakása és fizetése.

Catalogus decretorum, Nagyszeben, 1560

VII. Miután úgy méltányos és helyes, ha a tanítómestert a lelkész és a szenátus közös egyetértéssel és akarattal válassza meg és állítsa hivatalba, épp úgy együtt, egy akarattal fegyelmeztessék, dorgálják és utasítsák jó magaviseletre is, ha valami méltatlan dolgot vétett hivatalában. Ha a tanítómester megválasztása és hivatalba állítása ügyében a helyi lelkész és a helybéliek nem tudnak megegyezni, az ügyet a hivatalban lévő esperes, illetve a helyi bíró elé kell utalni.¹⁰

⁸ Ludirector a nemine contra consensum seniorum et parochi, nisi publice utilis et idoneus, suscipiatur neque, si negligens fuerit, ab aliquo privatim retineatur. Rector synergos [collaboratores] diligentes conducatur ac semper attendatur ac videatur, qua fide quisque officium suum exequitur. Rectori stipendium a senatu tribuatur, synergis autem et aeditio a rectore, ut utrique officiosiores habeant subditos suos. Kirchenordnungen, 216. A fordításban különbséget tettünk a ludirector és a rector között, hogy az utóbbival a nagyobb iskolák vezetőjére utaljunk, akik rendelkezés értelmében is beosztottakkal, munkájukat segítő nagyobb és tanultabb diákokkal (ún. kollaborátorokkal), illetve iskolaszolgáival rendelkezik.

⁹ Cum scholarum conservandarum et regendarum curam gerere debeant etiam parochi, rectorem tempore messis et videmiarum a puerorum institutione ad privatos labores avellere non debeant. Rector vero discipulos post supergressa elementa scribendi formam doceat. Inde utriusque linguae grammaticam, dialecticam et similes artes liberales compendiose per vices tradat, nec in eodem argumento perpetuo haereat, quoniam crambe sepius recocta nihil odiosius. Kirchenordnungen, 217.

¹⁰ Cum vero aequum ac bonum sit, ludirectorem communi consensu et voluntate pastoris scilicet atque senatus deligatur atque constitui, communi etiam iudicio et censura eorundem in eum

A besztercei dékánátus 1560-ban kiadott buzdítása (exhortatio)

Miután Isten az egyház nagy részét a gyermekek közül gyűjti, legyen gondunk arra, hogy a jobbágy ifjakat is tanítsák. Ha az iskolamesterek a tanítást elhanyagolják, a helyi lelkész fogja rá őket feladatuk teljesítésére. Az egyházi kormányzat, a szigorú fegyelem és az erkölcsös élet hozzátartozik az iskola mindennapjaihoz, és aki ezt megszegi, és a tanulást elhanyagolja, azt végleg kitiltják az iskolából.¹¹

A másik buzdítás a helyi lelkész és a tanítómester viszonyát rendezi. A mester méltóságtelesen énekelje a zsoltárokat az istentiszteleten és érthetően ejtse ki a dicséret szavait, hogy a próféta (Dávid) tanítását meg lehessen érteni; ugyanakkor teljes odaadással énekeljen Istennek, és pontosan kövesse a dallamot, nehogy a hamis énekléssel félrevezesse a hallgatókat. Szolgálatát az Úr szent vacsorája alkalmával a legnagyobb tisztelettel végezze. Azokat az olvasmányokat, amelyeket rendszeresen fel fognak olvasni az iskolákban, előzőleg kötelesek írásban bemutatni a helyi lelkésznek is, és az épp hivatalban lévő esperesnek is.¹²

Zsinat, Nagyszében, 1563. november 28.

III–IV. Aki Stancarus, az anabaptisták vagy a sákramentáriusok tanítását követi, vagy aki e tanok gyanújába keveredett, sem iskolai, sem egyházi hivatalra nem bocsátható, csak ha komolyan és nyilvánosan visszavonta azokat.

animadverti, ac si indignum functione sua quid commiserit, argui et ad meliorem frugem revocari debet. Hic vero si inter partorem et oppidanos de ludirectore deligendo et constituendo non convenerit, tum ad decanum ordinarium et iudicem eiusdem loci rem hanc deferri volumus. Kirchenordnungen, 270.

¹¹ Caeterum, quoniam D[eus] pociorem partem ecclesiae ex pueris colligit, secu[ndam] curam eo quoque dirigamus, ut iuventus tum plebea cum scholastica recte instituat. Ideo et prius in hoc scholarum rectoribus precepta posita sunt, ad quorum observacionem sic, ubi illi cessaverint, per pastores ecclesiarum complell[erentur]. Kirchenordnungen, 272–273. A kiegészítéseket a forrásközlés készítői végezték.

¹² Recte autem inter ecclesiarum pastores ac ludi magistros in honestis rebus conveniat [!]. Ac divina officia reverenter psalmosque cum verborum attentione, Prophetarum sensu observato, pio ad deum mentis adfectu simul decantent, ne discrepantia melodiae discrepantes canentium mentes ostendant auditoribus. Dacram vero coenam domini summa reverentia peragant. Lectioes, quas ludi rectores continuata diligentia in scholis perlecturi sunt, nominatim et scripto suis pastoribus hique tandem in congregatione decano pro tempore constituto exhibere et presentare obstricti sint. Kirchenordnungen, 273.

VI. A latin énekeket nem kell teljesen kiiktatni, hanem válogassák ki azokat, amelyek alkalmasak a kegyes életre; a Szentlélek különféle nyelveken szól, a polifón zenét (*cantus mensuralis*) se dobják ki a templomokból.¹³

Zsinat, Nagyszeben, 1565. november 25.

XIII. A dékán szigorúan figyelmeztesse az iskolamestert, hogy szorgalmasan eljárjon hivatalában, és engedelmessé tegye a helyi lelkésznek. Ha ezt nem teszi, testi fenyíték alá vonják, vagy megszegyenítő kicsapással üzik el a káptalanból.¹⁴

Zsinati végzés, Nagyszeben, 1565. november 29.

Statuta praescripta ludirectoribus

1. Akit megfertőzött valamely tévtanítás, vagy akár csak ennek a gyanújába keveredett, azt se iskolai, se egyházi tisztségre ne engedjék, amíg meggyőzően vissza nem vonja a tévtanítást, s magát az állhatatosságra esküvéssel és aláírásával el nem kötelezte.¹⁵

2. Senki ne kísérelje meg korteskedéssel elnyerni valamelyik iskola irányítását, ha már van annak a helynek iskolamestere, vagy ha ez épp felmondóban van, vagy ha onnan el kell mozdítani, vagy ha épp elő fogják léptetni [lelkésznek]. Hogyha a helybeliek és a lelkész nem tudnak megegyezni a rektori állás betöltéséről, az ügyet a dékán és a bíró elé kell vinni.¹⁶

3. Az iskolamestert soha senki nem vigye be erőszakkal, a lelkész és a közösség beleegyezése nélkül.

¹³ III. *Omnes fratres idem sentiant de precipuis articulis fidei, et caveant, ne aliqui sint suspecti de haeresibus Stancari, Anabaptistarum et Sacramentariorum.* IV. *Nullus etiam, qui suspectus est de tali errore, admittatur ad officium scholasticum vel ecclesiasticum, nisi serio revocaverit et in publice.* VI. *Omnino non tollatur cantus Latinus, sed deligatur ea, quae pia sunt, et retineantur.* *Spiritus Sanctus enim variis linguis locutus est. Cantus etiam mensuralis ex templis non reiciatur.* *Kirchenordnungen*, 284.

¹⁴ *Rectores quoque scholarum severiter ad praestandam diligentiam in officio et obedientiam suis pastoribus moneantur per decanum. Si non obediverint, poenae corporali subiaceant aut sum ingnomina ex capitulo relegentur.* *Kirchenordnungen*, 294.

¹⁵ *Nullus vel infectus vel suspectus de haeresi aliqua ad functiones scholasticas vel ecclesiasticas admittatur, nisi serio errorem revocaverit et constantiam suam iuramento promiserit data syngrapha.* *Kirchenordnungen*, 298.

¹⁶ *Ne quis ambiat regimen scholae, nisi constituerit eius loci rectorem vel risignaturum vel ab ea conditione amotorum vel promotorum iri. Quod si villici cum pastore de substituendo rectore non convenire possunt, negotium ad decanum et iudicem deferatur.* *Kirchenordnungen*, 298.

4. Ha már beiktatták hivatalába, jusson mindig eszébe, hogy lelkésznek a legnagyobb tisztelettel, engedelmisséggel, és jó hírnevének megvédésével tartozik.

5. A templomban mindig tisztességes és tisztos ruhába öltözve, illően és arccal az oltár felé fordulva, a legnagyobb odaadással végezze a szent szolgálatot.

6. Egyelőre még megőrizzük a koráléneklést és az egyéb olyan szent énekeket, amelyeket a templomban szoktak énekelni. Kiegészítés: Ha javítanivaló lenne az efféle énekekben, a tanítómester azokat gondosan javítsa ki, vagy ne énekelje, de azért mindennap legyen új antifónás responzorium. Ellenkező esetben testi fenyítéssel büntetendő.

7. Elrendeljük, hogy az iskolákban buzgón foglalkozzanak Luther kiskátéjával, és azt tanítsák meg kívülről a gyermekeknek.¹⁷

8. A gyermekek oktatásától tartsák távol az obszcén szerzőket, és azon igyekezzenek, hogy a zsenge gyermeki értelmet az ige iránti félelemmel és tisztelettel, nemkülönben tudománnyal töltsék meg; egyszóval őrizkedjenek minden közönséges dologtól, nehogy illetlenségre, rossz erkölcsre vagy botrányos dologra bátorítsák a fiatalokat.¹⁸

9. A gondjaira bízott gyermekeket ne vezessék rá olyan szennyes és trágár dolgokra, amelyek az asszonyokkal és a szolgálólányokkal hozható kapcsolatba, nehogy okot adjanak nekik az eltávozásra.

10. Senki közülük ne kóboroljon el lelkésze tudta és engedélye nélkül, és ha valakik vendégül látják, vagy a szomszéd meghívja, és a köznéppel egy társaságba kerül mulatságba, kerüljék a részegséget, a dévajkodást, szilajkodást stb. Ha másképpen cselekednek, testi fenyítéssel lakoljanak.

¹⁷ 3. Ludirectores nequaquam violenter sine consensu pastorum et communitatis introducantur. 4. Constitutus in officio sciat se pastori debere suo summam reverentiam, obedientiam et defensionem suae famae. 5. In ecclesiis semper honeste et composite sint induti vestibus decenter ac facie versus altare conversus officia sacra peragant cum summa devotione. 6. Volumus etiam choralem cantum de tempore et sanctis alias cani solitum in ecclesiis observari. Kiegészítés: Si quae mendae eiusmodi cantionibus inerunt, diligens ludirector pro sua industria facile corriget, aut non canendum omittet, dummodo singulis diebus novum responzorium cum antiphona canatur. Poena corporali puniantur. 7. Volumus in scholis urgeri parvam catechesin Lutheri ac pueris memoriae mandari. Kirchenordnungen, 298.

¹⁸ In erudiendis pueris fugiant obscenos auctores adhibeantque diligentiam ut tenera ingenia verbi timorem et reverentiam una cum literis imbibant, caveant denique mediis omnibus, ne ullius turpitudinis vel malorum morum aut scandalorum huic aetati dent occasionem. Kirchenordnungen, 298.

11. Senki semmiféle ürüggyel ne merészelje megcsonkítani a tanítók fizetését egyetlen fillérrel se, utódjuk kárára és hátrányára; ha ezt valaki mégis megteszi, azt megszegyenítve csapják el a hivatalból.

12. Ha valakit gyalázott a lelkésze, a dékánhoz menjen panaszra, aki majd közvetít, hogy az efféle egyenetlenség mihamarabb elsimuljon.

13. Elrendeljük, hogy ott, ahol a parókus lelkész mellett nincs segédlelkész, minden vasárnapon és ünnepnapon, a délutáni könyörgésen, a mester tanítsa a kátét.

14. Elrendeljük továbbá, hogy esti és reggeli harangozás minden nap legyen, kellő időben.

15. Este kilenc óra után nincs mit keresnie az iskola épületén kívül.¹⁹

Bogeschdorfi káptalan dékánátusának statútuma, 1566. május 24.

A lelkészek után rögtön a tanítómesterek számára készített törvények következnek; a döntések eléggé közeli rokonságot mutatnak az előbb ismertetett rendszabállyal, valójában ennek a rendelkezéseit bővítik ki. Itt látható, hogyan alkalmazzák a kerettörvényt.

1. Elrendeljük közönségesen, hogy az iskolamesterek közül senki ne merészelje a helyi laikusok kezéből elfogadni az iskola irányítását, a helyi lelkész beleegyezése nélkül, ha ez nem óhajtja őt, esetleg egyszer-kétszer már vissza is utasította. Aki másképpen cselekszik, azt nyolc forintra büntessék, és zárják ki, mint aki lázítást szít a lelkész és a nyáj között.

2. Hasonlóképpen egyetlen iskolamester se merészeljen elengedni semmit a lakosok iskolai járulékából a maga előnyére, de utódai hátrányára; aki ezt megkí-

¹⁹ 9. Nullus fidei suae concreditos pueros ad sordida, illiberalia domestica officia, quae feminas et ancillas concernunt, adigat, ne pueri hac occasione alienentur. 10. Nullus quopiam evagari debet sine scitu et voluntate sui pastoris, et si fuerit ab aliis excepti hospitio vel a vicino vocati et rusticorum interfuerint convivii, vitent temulentiam, petulantiam, ferocitatem etc., si contrarium fecerint, corporali poena puniantur. 11. Nullus audeat vel minima stipendia scholasticis minuere qualicunque pretextu in damnum et praeiudicium suorum successorum; si quis autem contrarium fecerit, removeatur ab officio cum ignominia. 12. Si quis ignominia fuerit affectus a suo pastore, de ea conqueratur apud decanum, qui suam interponat operam, ut talia dissidia quam primum e medio tullantur. 13. Volumus singulis dominicis et festivis diebus in vespertinis precibus, ubi pastor ministro caret, catechesin a rectore proponi. 14. Volumus praeterea, ut pulsus serotinus et matutinus quotidie et decenter fiat tempore. 15. Ultra horam nonam vespertinam extra scholam ne reperiantur. Kirchenordnungen, 298–299.

sérli, a káptalan büntesse meg belátása szerint, és az iskola vezetését vonják meg tőle.²⁰

3. Hasonlóképpen elrendeljük, hogy Isten parancsa szerint a tanítómaster és családtagjai lelkészüknek mindenféle tiszteletet megadjanak, és legyenek engedelmesek, akár a királyföldön élnek, akár nemesi birtokon, és a nép vagy a nemesek előtt semmiképpen őt vagy családját meg ne gyűlöltesse, és rossz hírbe ne keverje, hazugsággal ne mocskolja, azzal a céllal, hogy a lelkészt a helyéről elmozdítsák. Az ilyent büntessék meg 12 forintra és a káptalan területéről zárják ki, hogy ő maga essék abba a verembe, amelyet másoknak megásott.²¹

4. Továbbá a tanítómaster engedelmességét és szolgálatait illetően elrendeljük, hogy (a régiek által követett mód és szokás szerint) közülük ki-ki adjon meg minden szükséges támogatást és segítséget lelkészének, a misén is és a szüreten is (vindemia).

5. Hasonlóképpen, ha valaki közülük elmulasztja minél hamarabb elvinni a szokásos helyre a lelkész által már elolvasott körlevelet, azt büntetessék meg 1 forintra. Ha pedig a levél fejedelmi parancsot tartalmaz, és akár személyünket, akár javainkat érinti, akár őfelsége haragját és méltatlankodását tartalmazza, ezt pedig valaki a kelletténél több ideig tartaná vissza, azt a káptalan büntesse meg belátása szerint.

6. Hasonlóképpen elrendeljük, hogy ne szüntessék be sehol az olyan latin énekeket, mint az introitus, a kyrie, a responsorium, az antifóna, ha ezek nem ellenkeznek Isten ígéjével, de a himnuszokat és Jeremiás próféta siralmait se.

7. Hasonlóképpen elrendeljük, hogy az iskolák rektorai Isten tiszteletére és lelkiismeretük megnyugtatására igyekezzenek szorgalmasan forgolódni az ifjúság élén, őket jól irányítsák, és hasznos dolgokra tanítsák, és ne hivatalból, hanem

²⁰ [1.] *Simpliciter volumus, ne quis schlasticorum audeat recipere regimen scholae a manu laicorum absque voluntate plebani et eo ne quidem requisito aut ab eodem semel atque iterum abnegato. Secus faciens punietur florenis octo et tanquam seditionis studiosus inter pastorem et suum gregem excludetur. [2.] Item nullus schilarium audeat aliquid de scholae salario ipsis incolis relaxare in proprium commodum et detrimentum subsequentium, quicumque id attentare praesumserit, pro arbitrio capituli punietur [et a] regimine emandabitur. Kirchenordnungen, 301.*

²¹ [3.] *Item volumus, ut propter mandatum Dei scholastici et eorum famuli suo plebano omnimodam reverentiam et obedientiam exhibeant, sit sive in terra regia sive nobilium, et ne unquam apud plebem eum aut eius familiam odiosum et infamem reddant, accusando et discordias seminando, in plebe vel etiam coram nobilibus, et mendatiis commaculando, eo ut pastorem inde removeant. Tali nota notatus punietur fl[orensis] 12 et ex capitulo excudetur, ut ipse in eam, quam alteri fecit foveam, cadat. Kirchenordnungen, 301.*

hivatásból gondoskodjanak róluk. Aki ezt nem így cselekszi, attól vonják meg az iskola irányítását.²²

8. Hasonlóképpen azt is elrendeljük, hogy közülük senki se menjen kocsmába vagy kártyások közé, és az ilyenekkel ne barátkozzék; az éjszakát ne töltse hangozva, italizva és táncolva. Ha mégis, büntessék meg 12 forintra.

9. Hasonlóképpen miután ebben a káptalanban mindegyik lelkész csak egy quartát kap [a tized negyede], ezért ha Isten valakit közülük kihív ebből a nyomorúságos világból az örök életre, a harangozásért és az ének vezetéséért az iskolamesternek fizessenek 25 dénárt.

10. Hasonlóképpen: a rektornak nem engedjük meg, hogy a lelkész engedélye nélkül elhagyja hivatalát, és 3, 4 vagy akár több napot is a templomtól távol töltsön. Aki ezzel a rendelkezéssel ellenkezőképpen cselekszik, büntessék meg 50 dénárra.

11. Hasonlóképpen Szent Bartholomeus napja [aug. 24.] előtt senki se merjen azon fáradozni, hogy megszerezze magának valamelyik iskola irányítását; aki másképpen cselekszik, azt büntessék meg 1 forintra. Ha pedig [az iskola igazgatását] a helyi lelkész odaigéri valakinek, ugyanannyira, vagyis 1 forintra büntessék meg. A többi ügyet és esetet bízzák a káptalan döntésére és büntetésére.

12. Hasonlóképpen elhatároztuk, hogy amennyiben a káptalanunk területén működő testvérek között széthúzás támad, vagy közülünk valaki perbe keveredik világi emberrel, vagy a tanítómesterrel, és az ügy súlyossága megkívánja, a dékán éljen mások segítségével és tanácsával a civakodás beszüntetésére, és vegyen maga mellé kettőt vagy hármat a testvérek közül. Ezek mind, a dékán is és a melléje állt társak is fizetséget a civakodók büntetéséből kapjanak.²³

²² [4.] Praeterea quod ad obedientiam et servitia scholasticorum attinet, volumus singulos (iuxta morem et consuetudinem a veteribus observatam) operibus necessariis et is messe et vindemia suis plebanis esse adiutorio et auxilio [...] [5.] Item si quis scholarium perlectos a plebano literis currentibus in consueta loca citissime portare neglexerit, punietur fl[oreno] 1. Si autem contentum literarum scriptum fuerit mandato principis, concernens aut personas nostras aut nostra bona vel suae maiestatis iram et indignationem, eas si quis apud se longius aequo retinuerit, pro arbitrio capituli punietur. [6.] Item volumus Latinum canum, ut sunt introitus, kyrie, responsoria, antiphonae, verbum Dei non impugnantia, hymni, threni Hieremiae prophetae, suo loco et tempore ne intermittantur. [7.] Item volumus scholarum rectores propter honorem Dei et proprias conscientias diligenter et sedulo praeesse iuventuti, eam recte regendo et utilia docendo et nequaquam plus invigilent artificio quam officio. Id ipsum non facientes semel atque iterum admoniti regimine privabuntur. Kirchenordnungen, 301–302.

²³ [11.] Item pro regimine scholae nullus audeat ante festum Bertholomei laborare; secus faciens punietur fl[oreno] 1. Ez plebanus alicui addicens eadem plectetur poena, videlicet fl[oreno]

Ezzel mintegy lezárul az a folyamat, amely a tanítómester feladatkörét írja körül a reformáció századában. A legutóbbi két dátummal már messze benne vagyunk a hitvallási viták sűrűjében, tehát a köz- és részsínatok figyelme másra terelődik. Az utána következő zsinati végzések már az eddigi eredményeket igyekeznek megerősíteni az egyre erősödő antitrinitárius tanok sodrásában. Nemsokára (1572-ben) megjelennek az Alesius Dénes-féle cikkek, amelyek átkot mondanak minden Szentháromság-ellenes tanításra, s ezzel sokkal súlyosabb dolgok kerülnek előtérbe, mint a helyi tanító. Miután sok minden egyházszervezeti mintát kezdetben mi is a wittenbergiektől vettünk át, akárcsak a szászok, valószínű, hogy az erdélyi magyar tanító 16. századi helyzete is hasonló volt. Egyébként meglepően sok a hasonlóság a két náció egyházának a vizitációs gyakorlatában, tehát az iskolaügy is egy csapáson haladhatott.

Zárógondolatok

1. A szászok egyértelműen a németországi elvi alapokon szervezték meg iskolahálózatukat Honterus alapján.

2. Fény derült a helyi tanító és lelkész viszonyára: a mester a lelkész alárendeltje volt és maradt még sokáig. Ez a viszony hatással volt a javadalmazásra is. Ekkor alakulhatott ki az a későbbi szokás, hogy a tanító fizetése egyharmada volt a lelkészének.

3. Egészen jól érződik az a törekvés, hogy már az iskolában kiszűrjék a hitvallásellenes tanításokat részben úgy, hogy a tanítót kötelezték elhatárolódnival a tévtanításoktól, részben úgy, hogy szigorúan ellenőrizték a leadott tananyagot.

4. Egyértelműen kiderül, hogy miért is volt az iskola és egyházközség szoros kapcsolatban egymással; kezdetben bevallottan azért kell iskolákat létrehozni, hogy biztosítva legyen az egyház lelkészi utánpótlása, de csakhamar más szempont is előkerül, és kiépül a képzésnek az a protestáns sajátossága, amelyet akár népiskolai hálózatnak is nevezhetünk. Egyértelműen hálózatról beszélnek, s ezzel volt több a protestáns oktatás, mint a középkori, amely csak a nagyobb közösségek plébániai, a mezővárosi, illetve a káptalani iskolákra korlátozódott.

1. Reliqui casus et negotia omnia pro arbitrio capituli dicabuntur et punientur. [12.] Item volumus, si dissidium exortum fuerit inter fratres nostri capituli, aut si lis intervenerit uni e nobis cum laico quodam aut suo rectore aut e [...] contra, et su magnitudo negotii postulaverit, decanus ad sedendam litem etim aliorum ope, consilio indigeat, et ex fratribus 2 aut 3 fuerint accersiti. Hi omnes tam decanus quam accersiti vivant ex poena litigantium. Kirchenordnungen, 302.